

**Verworpen door het weten.
Over een gedicht van Jan Arends**

Veel minder
in de orde van de angst
de dieren.

Vogels en vliegen
zijn na tot de boom,
zijn bijna nog het weten
Een tor die kruipt
is bijna nog het slapen
in eigen grond.

Onmachtig
in mijn denken
ben ik mens.
Volledig uitgestoten
door het zijn.
Verworpen door het weten
als een verachtelijk eigen
dat in de dingen schade is.

Uit: *Gedichten*

Jan Arends, *Vrijgezel op kamers. Verzameld werk*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2003, 582 p.

‘De quelques petits mots que les autres n’ont pas’: dat was het motto van de debuutbundel van de Nederlandse outcast en dichter Jan Arends (1925-1974). Kleine woorden, rancune tegenover de anderen: het zijn wezenskenmerken van zijn poëzie. Arends vergeleek zijn gedichten zelf met ‘dunne bomen’, en typografisch gezien lijken ze daar inderdaad op: veel wit, korte versregels met korte, eenvoudige woorden. Dat Arends zich altijd een verstotene heeft gevoeld, kunnen we nalezen in de biografie die Nico Keuning over hem publiceerde in 2003. **(1)** Hij werd geboren als een onwettig kind in een armoedige buurt in Den Haag en heeft nooit zeker geweten wie zijn vader was. Na zijn jeugd, die hij voor een deel doorbracht in een instelling, kwam hij onder andere als huisknecht en als copywriter aan de kost, al waren de periodes zonder werk en zonder brood - een belangrijk motief in zijn gedichten - talrijker. Ook in zijn volwassen leven bracht hij verschillende periodes in instellingen door. In zo’n instelling schreef hij zijn bekendste prozatekst ‘Keefman’, een monoloog waarin een

psychiatrische patiënt zijn grieven uit tegen zijn psychiater. Een constante in Arends' leven was zijn enorme gevoel van miskennen en zijn rancuneuze afkeer van mensen die meer succes hadden dan hij. Hij hield ervan hen te bestoken met sarcastische opmerkingen. Hoewel zijn publicaties niet onopgemerkt gebleven zijn, bleef hij zich afgewezen voelen. De avond nadat hij de eerste exemplaren ontvangen had van zijn tweede dichtbundel, *Lunchpauzegedichten*, sprong hij uit het raam van zijn flat aan het Amsterdamse Roelof Hartplein zijn dood tegemoet.

Het gedicht zonder titel dat ik hier bespreek, komt uit *Gedichten*, de eerste bundel die Arends publiceerde. Het is, op de slotverzen na, een vrij typisch Arends-gedicht: een sober, in eenvoudige taal geschreven gedicht met 17 korte regels, die gestructureerd zijn in drie strofen. De eerste strofe bevat een expositio, een propositie: 'de dieren' worden in beeld gebracht. Zij krijgen een eigenschap toegedicht, de eigenschap 'veel minder / in de orde van de angst' te zijn. De over drie regels gespreide zin is elliptisch geconstrueerd: Arends heeft het werkwoord weggelaten. Dat draagt bij tot de minimalistische, gebalde sfeer.

In de tweede strofe wordt de stelling die in de eerste strofe is geponeerd aan de hand van voorbeelden herhaald. Vogels en vliegen behoren tot de soort der dieren, net als de tor in vers 7. Aan deze diersoorten wordt op hun beurt een eigenschap toegeschreven. De kruipende tor is, een beetje raadselachtig, 'bijna nog het slapen in eigen grond'. De vogels en vliegen uit vers 4 hebben een dubbele eigenschap: ze zijn zowel 'na tot de boom' als 'bijna nog het weten'. In de eerste twee strofen worden dus twee polen geconstrueerd. Aan de ene kant staan 'de dieren', 'vogels en vliegen' en 'een tor'. Aan de andere kant de eigenschappen 'veel minder in de orde van de angst', 'na tot de boom', 'bijna nog het weten' en 'bijna nog het slapen in eigen grond'. Beide polen staan in een relatie van gelijkheid tegenover elkaar: x is y .

Na het negende vers, na de tweede strofe, volgt er een volta. In het openingsvers van het gedicht wordt een vergelijking verondersteld: de dieren zijn 'minder in de orde van de angst'. Maar minder dan wie of wat, dat wordt nog verzwegen. Het ligt dan ook voor de hand de 'mens', die in de derde strofe zijn intrede doet, als het vergelijkingspunt te interpreteren. Net als in de eerste twee strofen, wordt ook in de derde een gelijkheidsrelatie ontwikkeld tussen twee polen. Enerzijds is er 'ik', 'de mens'; anderzijds 'onmachtig in mijn denken', 'volledig uitgestoten door het zijn', 'verworpen door het weten' (alweer elliptische constructies), 'een verachtelijk eigen dat in de dingen schade is'. De slotverzen zijn afwijkend: het zijn de enige verzen in dit gedicht waarin een expliciete vergelijking wordt gemaakt door middel van een voorzetsel. In alle voorgaande verzen zei Arends gewoon: ' x is y '. In de slotregels zegt hij: ' x is *als* y '. Bovendien worden in die verzen nogal vreemde

uitspraken gedaan. Wat is ‘een verachtelijk eigen’? Wat kan het betekenen ‘schade te zijn in de dingen’? Misschien kunnen we hier een hint halen uit het gedicht zelf: op vers 9 komt het woordje ‘eigen’ al eens voor, weliswaar als bijvoeglijk naamwoord: de tor die kruipt is ‘bijna nog het slapen in eigen grond’. Veel wijzer maakt ons dat vooralsnog niet. Het ‘schade zijn in de dingen’ in het slotvers blijft onduidelijk. Ik interpreteer het voorlopig dan maar als ‘schade toebrengen aan de dingen’. Helemaal hetzelfde is het niet, maar zo kan ik tot een interpretatie komen.

Die interpretatie luidt als volgt. In dit gedicht heeft Jan Arends een tegenstelling ontwikkeld tussen de mens en de dieren. Aan de dieren worden positieve eigenschappen toegeschreven, aan de mens negatieve. De dieren hebben minder last van angst. Ze staan dicht bij de dingen (‘zijn na tot de boom’), dicht bij ‘het weten’. Ze staan dicht bij de rust, de harmonie, de vrede van een bekende, geruststellende wereld (zijn ‘bijna nog het slapen in eigen grond’). De mens daarentegen heeft noch het weten, waardoor hij ‘verworpen’ is, noch het zijn, waardoor hij ‘volledig uitgestoten’ is. De mens is een wezen dat autonoom leeft, dat geen eenheid vormt met de hem omringende wereld (dat ‘als een verachtelijk eigen’ is). Zijn aanwezigheid brengt schade toe aan ‘de dingen’; aan die wereld die is en die weet, die in de eerste twee strofen beschreven wordt. De mens ‘weet’ niet, hij ‘denkt’, en is daarom onmachtig.

De tegenstelling tussen de mens en de dieren is vaker het thema geweest van gedichten. In de ‘Achtste Elegie’ van Rainer Maria Rilke (uit de *Duineser Elegien*, 1922), die helaas te lang is om hier te reproduceren, wordt het dier voorgesteld als een wezen dat vrij is, dat voor de mens de weerspiegeling vormt van het vrije en het opene. De kern van het gedicht is de gedachte dat de dieren en de dingen in de natuur *rechtstreeks* toegang hebben tot het opene, het vrije, het zuivere, het onverwachte, tot datgene ‘was draussen ist’, terwijl de mens dat slechts *indirect* kan zien via de weerspiegeling in de schepping. Hij kan het niet ervaren, maar alleen bekijken via de dieren en via de ‘kleine Creature’. Hij zit gevangen in zijn eigen hoofd, in zijn ‘onmachtige denken’, zou Arends zeggen, en kan daar niet buiten. Het is daarom ons lot ‘Zuschauer’ te zijn, ‘immer, überall’. De mens heeft niet één dag zicht op de reine ruimte waarin het dier zich beweegt, op ‘das reine, Unüberwachte, das man admet und unendlich weißt und nicht begehrt’. Daarom voelt de mens in Jan Arends’ gedicht zich ‘verworpen’, ‘uitgesloten’. Het dier is ‘bijna nog het weten’, de mens is ‘onmachtig in zijn denken’. Volgens Rilke is het dier ‘Frei von Tot’, het heeft ‘sein Untergang stets hinter sich’. Misschien is het daarom ‘veel minder in de orde van de angst’. De dieren en de ‘kleine schepselen’ blijven in het gedicht van Rilke ‘altijd in de schoot die hen uitdroeg’; bij Arends

zijn ze ‘bijna nog het slapen in eigen grond’. Ze vormen dus veel meer een eenheid met datgene waaruit ze voortkomen. De mens neemt in die schepping een veel dubbelzinniger positie in: hij kan niet anders dan er deel van uitmaken, maar door zijn menselijkheid en zijn denkvermogen is hij radicaal afgesneden van de primaire natuurlijke ervaring, die hem altijd vreemd blijft. Zo beschouwd kan de mens een ‘verachtelijk eigen’ zijn, een autonome entiteit die deel uitmaakt van de dingen (die ‘in de dingen’ is), maar die de harmonische eenheid van de schepping doorbreekt - die daarom dus in die dingen ‘schade’ is.

In een ander gedicht van Jan Arends uit zijn debuutbundel luiden de slotstrofen: ‘Van slapen / en van weten / is pijn alleen / gebleven. // Het langzaam zieken / naar de grond / waarin ik met de dingen een zal zijn.’ Het hier besproken gedicht geeft evenzeer aanleiding om Arends’ poëzie vooral zo te lezen: als de uiting van een verlangen om terug te keren naar een oorspronkelijke staat van eenheid in de schepping, een staat van vanzelfsprekendheid en harmonie, waarin de mens geen toeschouwer meer is, maar weer deel van de dingen. ‘Om / te weten / dat er / woord / voor / woord / een andere taal is / daarom schrijf ik.’, luidt een nagelaten gedicht van Arends. Die andere taal, dat is de stilzwijgende vanzelfsprekendheid van de dieren en de dingen, de wereld van het weten, en niet die van het denken. Het is de taal die Rilke onderkende, en waarvan Gerrit Kouwenaar misschien het beste heeft geformuleerd hoe ver ze van ons af staat: ‘de taal behoort aan de vogels / ik ben te mens om te vliegen’. Op 21 januari 1974 landde de vlucht van Jan Arends met een smak in een achtertuin. Te mens om te vliegen, niet alleen in zijn gedichten.

Noot

(1) Nico Keuning, *Angst voor de winter. Het leven van Jan Arends*, De Bezige Bij, 2003, 368 p.